

Ю.С. Сабадаш

ІДЕАЛИ “УТОПІЇ” – ІДЕАЛИ РЕНЕСАНСНОГО ГУМАНІЗМУ

Автор статті пропонує сучасний погляд на становлення гуманістичного світовідношення. Віддаючи належне роботам таких відомих фахівців, як А.Х.Горфункель, О.Ф.Кудрявцев, О.Ф.Лосєв, В.В.Соколов, в статті виокремлено етико-естетичний аспект проблеми гуманізму та його ідеалів. Наукова новизна обумовлена широким використанням біографічного методу, спираючись на який поєднується аналіз ідеалів “Утопії” з долею її автора Томаса Мора – непересічної постаті XVI століття.

Перший утопіст епохи Ренесансу – Томас Мор, ліберально настроєний англійський державний діяч, прихильник науки і мистецтва, пропагандист віротерпимості і яскравий критик тодішніх порядків.

Томас Мор народився в сім'ї лондонського юриста. Навчання в граматичній школі дало йому ґрунтовне знання латинської мови. Далі він продовжив свою освіту в одному із коледжів Оксфордського університету, який саме в 90-х роках XV ст. став центром поширення гуманістичних ідей та класичної освіченості. Після перебування в коледжі Мор продовжив навчання в юридичних школах Лондона, де проявив свої неординарні здібності й успішно почав викладацьку та адвокатську діяльність. Справедливість і безкорисливість молодого судді забезпечили йому повагу і викликали “велику любов співгромадян”, і в 1504 р. він був обраний до палати обшин парламенту. Сміливий виступ Томаса Мора проти фінансових зазіхань короля Генріха VII, підтриманий іншими депутатами, був початком його політичної кар'єри.

У перші роки XVI ст. Мор зближається з гуртком оксфордських гуманістів, вивчає праці античних авторів і ранньохристиянських письменників, перекладає на англійську мову життєпис Джованні Піко делла Мірандоли та його листи, захоплюється гуманістичними планами “виправлення” погрузлої в пороках та нецтві церкви. Свої наукові заняття він поєднує з юридичною діяльністю як адвокат, а потім і помічник лондонського шерифа. Це поєднання літературних занять з практичною діяльністю сприяло глибокому інтересу гуманіста до суспільно-політичних проблем свого часу. У незавершеній “Історії Річарда III”, в латинських епіграмах Мор звертається до питань державного устрою, справедливого правління, розмірковує про характер влади, а в поемі “На день коронації Генріха VIII” створює ідеал освіченого і справедливого державника. В наступні роки Мор займає низку важливих державних посад, поки не стає в 1529 році лордом-канцлером Англії.

Проведення Генріхом VIII політики “королівського реформування” в Англії визначило рішучий конфлікт Мора з королівською владою. Зокрема, він різко виступав проти претендування короля на духовне верховенство. Відмова Мора визнати “Акт про верховенство”, його мужнє поведіння на

судовому процесі викликали гнів правлячої верхівки і після безуспішних спроб зломити волю ув'язненого в Тауні – Мор був страчений.

Саме життя Томаса Мора та його поведінка перед смертю стали своєрідним втіленням гуманістичного морального ідеалу, здійсненням концепції гідності людини і вчення про людську свободу.

Добре знаючи соціальне та моральне життя своєї батьківщини, цей палкий гуманіст перейнявся глибоким співчуттям до бідувань народних мас. Ці настрої й одержали свій відбиток у його знаменитому творі з довгим заголовком в дусі того часу – “Дуже корисна, як і цікава, воістину золота книжка про найкращий устрій держави і про новий острів Утопія...”.

Вимріявши свій уявлований острів і назвавши його Утопією, Мор поклав початок цілком новому літературному жанру, в якому будуть написані “Нова Атлантида” Френсіса Бекона, “Подорож Гуллівера” Джонатана Свіфта, “Ере-вон” Семюеля Батлера, “Новини з нізвідки” Едварда Беллами.

Багато сучасників Мора та деякі пізніші вчені поставилися до “Утопії” як до літературної розваги, *jeu d'esprit* літературно обдарованого гуманіста; інші знаходять тут цілком серйозний план соціальної, політичної й економічної реформи. Проте ніколи не піддавався сумніву той факт, що Мор недвозначно ототожнював себе з міжнародним гуртком християнських гуманістів і сподівався на схвалення ними його “Утопії”.

Вона була видана в 1516 р. і відразу набула великої популярності в гуманістичних колах. Утопія – грецьке слово, утворене Мором і буквально означає “місце, котрого немає”. Слово це стало номінальним і давно означає усе те, про що можна помріяти і навіть порозумувати, але при глибшому міркуванні воно виявляється теоретично неспроможним і практично незбутнім. Сам же Томас Мор переконаний у тому, що хоча такої країни з властивим їй ідеальним соціально-політичним ладом та відповідною моральністю її жителів в дійсності не існує, але в принципі вона можлива.

Книга складається з двох частин: друга, більша з них і написана спочатку, викладає утопічний спосіб життя, в той час як перша частина, написана після другої, дає критичний опис тогочасної Англії. Втім, і вся книга виражає різко негативне ставлення автора до сучасної йому соціальної і духовної дійсності.

Користуючись сполученням діалога і оповідання, Мор розповів про те, як його друг Пітер Джайлс представив його Рафаелеві Хітлдею і як цей мандрівний філософ залучив його до бесіди про користь надання порад царям. Для гуманістів Відродження тема ця була дуже важливою. Багато хто з них заробляв собі на хліб, служачи радниками магистратів та державників, і більшість із них поділяли той погляд, що *краще життя – це життя громадянського служіння*. Цілком можливо, що питання про державну службу цікавило у той час і самого Мора, позаяк через рік після завершення й опублікування “Утопії” він став членом королівської ради. Якби не були особисті мотиви Мора для перебування

на службі при дворі Генріха, Мор – персонаж своєї “Утопії” – у такий спосіб виражає оптимістичний погляд гуманістів на політику, стверджуючи, що філософи повинні стати правителями, а правителі – звернутися до філософії, щоб якнайкраще служити загальному благу.

Хоча питання про надання порад королям займало у першій книзі значне місце, перехід до другої книги “Утопії” ясно дає зрозуміти, що в дійсності Мора цікавить зовсім не політична теорія у вузькому розумінні слова. У своєму творі він переслідує приблизно ту ж мету, що й Еразм у “Похвалі дурості”, і в цьому смислі він дуже далекий від задуму Макіавеллі: Мор присвятив себе утвердженню гуманістичних цінностей в інтересах вдосконалюючого перетворення суспільства та релігійного відновлення. Користуючись своєю багатого уявою, Мор вкладає у уста вигаданого Хітлдея розповідь про фантастичний острів, про неіснуючу на ньому республіку добродесних язичників, що живуть у природному стані і при веденні справ керуються одним тільки розумом. Однак, ці язичники без допомоги будь-якого одкровення – цього не могли не відзначити сучасники Мора – притримувалися таких поглядів на релігію, етику, виховання, працю, сім’ю, державу та війну, що багато в чому перевершують аналогічні погляди християнської Європи.

Неможливо уявити, щоб твір, аналогічний “Утопії”, було створено на століття, а тим більше на два раніше. І справа тут не тільки в “прикметах дня”, в конкретних обставинах громадського життя, що наклали неповторну печать на цей твір і надали його проблематиці дійсної актуальності. Яким би великим не було значення нових Географічних відкриттів або обгороджень общинних земель в Англії для творчої історії “Утопії”, саме формування її задуму припускало необхідні світоглядні передумови, що повною мірою могли виробитися на зрілому етапі культури Відродження.

Повинні були відбутися епохальні зрушення в суспільній свідомості, пов’язані із секуляризацією мислення і відповідною зміною всієї системи цінностей. Чим більше людський суб’єкт возвеличувався, героїзувався й обожнювався, тим більше відповідальності на нього покладалося, тому що в цьому світі він виявлявся кинутим винятково на самого себе. Звідси прагнення спертися на свої сили, відчуття свободи і виправдане ним бажання організувати своє суспільне буття відповідно до власного розуміння. Словом, Відродження несло в собі утопію, бо абсолютизація богоподібної людини неминуче вела до шукань досконалого суспільного устрою.

“Утопія, – пише А.Тененті, – вже витає в повітрі Кватроченто, визріваючи в лоні гуманістичної культури з її світською спрямованістю, майже релігійним поклонінням людині і довірою до розуму” [7, с.704]. В такій атмосфері людина зобов’язана подбати про те, як можна, приміряючись до свого положення і призначення, щонайкраще влаштувати земне житло, або суспільство, в якому вона живе і набуває моральної санкції. І головними критеріями нового соціаль-

ного будівництва, найяскравіше виявленого в проектах “ідеальних міст” [8, с.214-235], визнаються вимоги людської природи та розум, спроможний, як вважалося, досягнути істинні основи речей.

Свою роль відіграло й звертання до досвіду античного утопізму та соціальних ідеалів первісного християнства. Духовна спадщина старожитності, як поганська, так і християнська, мала для ренесансних мислителів надзвичайну ідеологічну актуальність, даючи обґрунтований привід до вироблення нових концепцій людини і суспільства, до перегляду пануючих поглядів на питання власності, на проблеми права, моралі, господарського життя. Неухильно зростав інтерес, що особливо посилювався наприкінці XV – початку XVI ст., до творів Платона й інших писань, які містять приклади ідеального влаштування держави і народу, розповідають про окремі удачі, що панували в “золотому віці”, про порядки філософських і релігійних общин, що винаходять найдосконаліші для своїх цілей способи існування. Втім, античні впливи не обмежувалися відомостями, почерпнутими з подібного роду джерел, і охоплювали практично всі ключові для гуманізму питання, підсумковою відповіддю на які стала “Утопія”.

Прибічник християнського гуманізму, Т.Мор саме з раннього християнства виводив ідеї рівності та соціальної справедливості. Значною мірою він спирався на ідеї платонівської “Держави”. Якщо у Платона позбавлені власності лише два вищих правлячих класи, то у Т.Мора в утопічній державі позбавлені власності всі її громадяни. У житті цієї держави гроші, коштовності, золото нічого не варті. Вищою цінністю тут проголошується людина. Відсутність власності та грошей робить утопічне суспільство соціально однорідним. Всі утопійці рівноправні, вони однаково беруть участь у суспільній праці. Проте найбільше значення, за Мором, має саме фізична праця, праця ремісників і селян. Що ж до розумової праці, то нею зайнята незначна за чисельністю категорія громадян, хоча, як і у Платона, носіями вищої влади тут можуть бути лише високоморальні й глибоко освічені філософи.

В Утопії справою читання та вивчення книг займається невеличка категорія найбільш обдарованих утопійців на противагу більшості держав, де “ще і тепер наукам присвячують себе бовдури та йолопи, а чудово обдаровані розуми пропадають в розвагах та насолодах” [9, с.227]. Саме з цієї ученої категорії, вільної від фізичної праці, обираються різноманітні посадові особи, включаючи главу держави, а також священики. Але всі вони жорстко не протистоять основній масі утопійців. Нетривалий робочий день не дозволяє їм стомлюватися “подібно в’ючній худобі”. Будучи захищеним від “тілесного рабства”, в принципі, кожен утопієць може досягти “духовної свободи та освіченості” [9, с.184], опановуючи різноманітні науки та мистецтва. З цієї метою в досвітні часи влаштовуються спеціальні читання. Тим самим перед будь-яким утопійцем відкривається можливість того, що ми називаємо всебічним розвитком особистості.

Т.Мор формулює ідеал всебічно розвиненої людини, для якої чужі зневага до земного життя і аскетизм. У відповідності з епікуреїзмом, *щастя людини він вбачає у чуттєвому задоволенні*. Але серед земних радощів життя на першому місці – здоров'я, воно – міра всіх чуттєвих насолод.

Філософія утопійців, дуже близька філософії грецького мислителя Епікура, підтверджувала, що всі насолоди є благом, що вони сумісні з природою та розумом і бажаннями наближення людського щастя, хоча і не всі насолоди однаково є благом. Утопійці вважали, що варто уникати тих насолод, які служать причиною болю, досягаються шляхом відмови від більшої насолоди або обертаються збитком для суспільства. Утопійське суспільство старанно керувалося таким міркуванням, щоб запобігати виникненню помилкових або несправжніх задоволень. Щоб захистити себе від хибних насолод, утопійці, подібно женецькій общині Кальвіна, не терпіли “ніяких винних лавок, пивних закладів, будинків розпусти, приводів для хабарництва, тайників, секретних зборів”. А проти гордині – найбільшого з гріхів, за Августином, – утопійці засвоїли чернечий спосіб життя та канони чернечої дисципліни, щоб жодний із громадян не міг черпати помилкових насолод в особистому стані або положенні. У світі, що змальовується Хігледєм, помилкові та штучні насолоди заборонені тому, що, на переконання утопійців, вища суспільна насолода – це щастя всіх громадян, а вища духовна насолода – споглядання істини і надія на вічне життя.

Зображення утопічної людини у Мора являє собою винахідливу суміш усілякого роду старих і нових поглядів. Хоча, як пише О.Ф.Лосев, “від яскравого відродженського артистизму в утопічній державі Мора нічого не залишилося. Змальовується людина досить сірого типу...” [6, с.564]. Усі повинні займатися фізичною працею за державним розподілом, хоча науки та мистецтва у Мора зовсім не заперечуються, а навіть вихваляються, особливо музика.

Значне місце в житті утопійців посідає релігія. Послідовник християнського гуманізму, Т.Мор всіляко підкреслює її значення як морального вчення. У своєму прагненні відновити істинний зміст християнства він був далекий від того, щоб запроваджувати його силою. В Утопії панують віротерпимість, миролюбство, негативне ставлення до війни і насильства.

Досить часто погіршення в інтерпретації “Утопії”, у розумінні дійсного змісту найважливіших її положень відбувалися через бажання знайти в ній вираження то класових устремлінь ранньої буржуазії, то сподівань предпролетарів, хоча вона відбиває насамперед груповий інтерес гуманістів, людей нової ренесансної духовної формації, що досі – розмірковуючи про громадське життя, про переваги того або іншого ладу, возвеличуючи найкращі ідеалізовані порядки якоїсь конкретної держави, порадами повчаючи правителів – насправді служили ідеологами інших соціальних сил. В “Утопії” цей особливий інтерес був сформульований як загальний, тому що гуманізм, щоб підкреслити переваги запропонованого укладу життя, повинен був стати ревнителем загального блага і

тому говорити не тільки від свого імені, але й від усіх, хто знедолений існуючими суспільними порядками, приречений ними на нестатки та злигодні. Таку можливість надали конкретно-історичні умови, в яких створювалася “Утопія”, і нею блискуче скористався Мор, виступивши на користь пригноблених класів – найчисленнішої і, як у нього сказано, кращої частини людства [9, с.164] – які найбільше страждали від обгороджень та інших явищ первісного накопичення, що поставили їх на грань соціальної деградації і фізичного виживання. Завдяки цьому гуманістичний ідеал гуртожитку, розгорнутий в “Утопії”, просякнутий нечуванним досі демократизмом, а становище і потреби трудового люду, що зазвичай просто ігнорувалися, вперше в історії суспільної думки були підняті до інтересів і рівня “великої політики”.

У якому б плані не було проаналізовано “Утопію”, очевидно стає її прихильність до засад ренесансного гуманізму. В ній синтезовано усе те, до чого дійшла гуманістична думка, піддаючись новим імпульсам у суспільній свідомості епохи. У формах утопічної державності розроблена економіко-політична і морально-правова структура, адекватна такому уявленню про людину, що склалося в культурі Відродження. Щастя індивідуума не приноситься в жертву добробуту держави, а регламентація не тільки не веде до покріпачення особистості жорстокістю нормативних розпоряджень, поширюваних переважно на матеріальне виробництво і розподіл, а, навпаки, покликана створити оптимальні, за поняттями того часу, умови для “духовної свободи і просвітництва” [9, с.190]. В “Утопії” не прагнуть виправити те, що в людях є нетотожного, несхожого, що так чи інакше виділяється і підноситься; її порядки не припускають безоглядного зрівняння всіх жителів, насильницького абстрагування від талантів і чеснот, культивуванню яких тут саме надається особливого значення, – талановиті заохочуються привілейованим становищем у суспільному укладі, наділені виключним правом займати вищі посади, звільнені від обов’язкової участі у фізичній праці. Здібності кожного беруться в розрахунок, не ігноруються і тим більше не пригнічуються: про це свідчить вільний вибір роду занять, незалежність поглядів при тлумаченні спостережень природи, несхожість точок зору на мораль, різноманітність релігійних вірувань і їхнє терпиме ставлення одне до одного. Навіть “аскетична простота” не заважає проявам ренесансного життєлюбства, припускаючи – при необхідному задоволенні матеріальних потреб – найвитонченіші духовні та моральні насолоди, найбільш адекватні природі і призначенню людини. Сам спосіб утопійського гуртожитку, де скасовані приватна власність, грошовий обіг, привілеї, одержувані за походженням, виробництво розкошів на потребу можновладцям, став своєрідною кульмінацією гуманістичних мріянь про устрій, що підносить людей освічених та добродесних. Тому що саме гуманісти, безмежно ревні у вивченні наук і мистецтв та у вихованні гречності, покликані були зайняти головне місце в державі, заснованій на засадах спільності, не обтяжуючись залежністю від

благовоління і примх багатства і знатності, перед владою яких вони змушені були схилитися в реальному житті.

Отже, практичною спробою відповіді гуманістичної думки на трагічні протиріччя епохи став ідеал безкласового суспільного устрою, розроблений у “Золотій книзі” Томаса Мора. Виникнення її не є випадковим, бо вона нерозривно зв’язана з філософськими, етичними, соціально-політичними ідеями гуманізму.

Ідеали “Утопії” – це ідеали ренесансного гуманізму. Створюючи й відстоюючи їх, її автор спирався на принципи світогляду, вироблені розвитком культури всієї видатної епохи Відродження.

1. Соколов В.В. Европейская философия XV-XVII веков. – М., 1996.
2. Горфункель А.Х. Философия эпохи Возрождения. – М., 1980.
3. Історія західноєвропейської філософії XV-XVII ст. – К., 1994.
4. Античное наследие в культуре Возрождения. – М., 1984.
5. Кудрявцев О.Ф. Ренессансный гуманизм и “утопия”. – М., 1991.
6. Лосев А.Ф. Эстетика Возрождения. – М., 1982.
7. Tenenti A. L'utopia nel Rinascimento (1450-1550) // Studi storici. – 1966. – VII. – № 4. – P.704.
8. Див. праці Е.Гарена, спеціально присвячені темі “містобудівельної утопії”. Гарэн Э. Леонардо да Винчи и “идеальный город” // Гарэн Э. Проблемы итальянского Возрождения. – М., 1986. – С.214-235. Гарэн Э. Идеальный город // Проблемы итальянской истории. – М., 1987. – С.135-153.
9. Мор Т. Утопия. – М., 1978.

Yu.S. Sabadash

IDEALS OF “UTOPIA” – IDEALS OF RENAISSANCE HUMANISM

The author presents the modern point of view of the formation of humanitcal world outlook. Giving to the works by well-known philosophers, namely A. Gorfunkel, O. Kudriavtsev, O. Lossiev, V. Sokolov, their due, the article attracts attention to the ethic-aesthetic aspect of the problem of humanism and its ideals. A good use of the biographical method as a basis of combining “Utopia’s” ideas with the life story of it’s author, Sir Thomas More, makes for the scientific novelty of the paper.

САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ЯК ЗНЯТТЯ ПРОТИРІЧ МІЖ ІДЕАЛОМ ТА СОЦІАЛЬНОЮ ДІЙСНІСТЮ

Людина, якою ми її знаємо сьогодні, є продуктом багатогранного історичного процесу. У часовому вимірі цей процес (біологічної, технологічної, соціальної та духовної еволюції) протікав асинхронно. Лише у своїм внутрішнім сенсі людина несла потенціал цілісної істоти. Отож редукування людини з точки зору її субстанціональних факторів (соціальних чи біологічних зокрема) вимагає неабиякої обережності й такту. Цілісна система базових потреб (існування, безпеки, розуміння, спілкування та самореалізації) вказує на об’єктивну тенденцію до розвитку цілісності людини.

З метою детальнішого зосередження на соціально-філософському та соціологічному аспектах проблеми свідомо не торкаємось альтернативної (теософської) концепції людини. Пояснимо це тим, що релігійні вчення виявляються чи не найбільш суперечливими та конфліктогенними з точки зору суспільних, соціокультурних можливостей втілення їх у життя.

Реальні (конкретно-життєві) відносини, у яких перебуває людина, як би міцно вони не поглинали її, завжди залишають місце уяві, мрії, ідеалізації. Таким шляхом не тільки суб’єктивно “реконструюються” наявні людські якості, відносини, але й ціннісно сприймається їх можлива та бажана модифікація. Це надзвичайно складний і багато в чому суперечливий процес розвитку самосвідомості людини, набуття стійкої здатності критичного бачення дійсності і себе в ній.

Цілісність і гармонія світу, велич та краса природи розбудили уявлення про досконале і недосконале, про можливості людини наближатись до ідеального стану, яким він бачиться у конкретиці історичного часу та соціуму. Ідеальними спонукальними силами здійснюється духовна еволюція людства. Поняття прекрасного і гармонійного є беззаперечним пріоритетом і символом духовного росту людини. До прекрасного людину наводить природа, оптимальні умови її життя, які є уособленням руху до досконалості. Дана контекстуальність буття людини – найхарактерніша особливість і суть її природи.

Дійсною “природою людини” слід було б вважати своєрідний онтологічний баланс між біологічними вимогами і морально-естетичними потребами, інакше кажучи, між егоїзмом та альтруїзмом, що в найрізноманітніших своїх проявах детермінуються, піддаються корекції з боку внутрішніх (суб’єктивних) і зовнішніх (соціальних у найширшому розумінні) факторів.

Альтруїзм та егоїзм – два начала в людині, які ніби змагаються між собою за ціннісну орієнтацію у довготривалій перспективі, за способи її реалізації і,